

Presentation and Analysis of the Historical Mansion of Zij Manijeh in Sarpol-e Zahāb

Elham Sahaki ¹, Yaqub Mohammadifar ²

¹ Ph.D. Candidate in Archaeology, Islamic Azad University, Abhar Branch, Abhar, Iran.

² Professor, Department of Archaeology, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran. Corresponding author: mohamadifar@basu.ac.ir

ARTICLE INFO

Article history:

Received 28 June 2022

Revised 14 August 2022

Accepted 16 August 2022

Published 22 September 2022

Keywords:

Zij Manijeh

Sarpol-e Zahāb

Caravanserai

Recreation place

Observatory

ABSTRACT

In the vast land of Iran, many landmarks have problems in terms of chronology and usage. Among these works is Zij Manijeh, which is located near Sarpol-e Zahāb, Kermanshah. Zij Manijeh is a stone rectangular building with gypsum mortar with dimensions of 35.5 × 57 meters. So far, no detailed report or research has been published about this work. Researchers, in short references, have expressed various opinions about Zij Manijeh. Some scholars considered this building as a caravanserai belonging to the Sassanid period, and others have introduced it as a recreation place, or an observatory. This research generally relies on field activities, and all available related historical documents were collected and investigated. In terms of the plan, materials, and other features, the Zij Manijeh building has been studied. This research aims to determine the use of the building according to the remaining evidence and to compare the building with other similar buildings in terms of characteristics and architectural style. It is suggested that this building was used as a recreation place, a small palace, or a temporary domicile but it was not an observatory.

Citation: Sahaki, E., & Mohammadifar, Y. (2022). Presentation and Analysis of the Historical Mansion of Zij Manijeh in Sarpol-e Zahāb. *Payām-e Bāstānshenās*, 14(26), 77-95. (In Persian)

<https://doi.org/10.30495/peb.2022.699728>

© 2022 The Author(s). Published by Payām-e Bāstānshenās

Introduction

Many historical monuments and buildings in different regions of Iran are still unknown to scholars. Some of them have been surveyed or excavated, and other examples of such buildings are still hidden from the view of explorers. The Zij Manijeh building is one of the buildings that have been investigated and explored, and different opinions have been expressed about its use, such as a caravanserai, an observatory (due to the meaning of the word Zij), and a building. However, the research about this building has not been completed and little information is available from the explorers. Zij Manijeh is located near Sarpol-e Zahāb in Kermanshah province. This building is made of stone materials with plaster mortar and a rectangular plan measuring 35.5 x 7 meters. According to the previous research, the location of the building, the architectural features, the investigation of movable (plaster, pottery, metal, and glass) and non-movable (remains and architectural decorations) findings and comparing the building with similar works, we can conclude that Zij Manijeh belongs to the Sassanid era and consider that it was used in the form of a small palace or castle or a rest stop.

Methodology

This research is primarily based on field investigation and documentation. Then the

related historical sources have been collected, classified, and analyzed. However, the reviewed sources do not provide much information about Zij Manijeh, and therefore field studies are prioritized.

Discussion

The word Zij is the Arabicized word of Zig and means determining the position and movements of the stars, and astronomical calculation and a table from which they could know the movements of the planets (Moein, 2004: 1769). In architecture, the word Zij means the architect's board on which they designed buildings (Beheshti *et al.*, 2009: 142). No detailed archeological studies have been carried out on the Zij Manijeh building. It is only briefly mentioned in some archaeological reports, which are not available to researchers. In 1967-1968, an archaeological team consisting of Ali Akbar Sarfaraz, Mohammad Rahim Sarraf, and Ismaeil Yaghmaeizadeh examined the said building and attributed its date to the Sassanid period (Sarfranz *et al.*, 1968). After that, Wolfram Kleiss made a plan for this building. He considered the building to be a caravanserai belonging to the Sassanid era (Kiyani & Kleiss, 1994: 515). Youssef Moradi also excavated this building in 2015 with an archaeologist team and prepared a restoration plan for the building.

Figure 1: General view of Zij Manijeh building

Zij Manijeh or Manijeh Castle is located in the southeast of Kal Davoud at the beginning of Shahin Castle Plain. This castle is square with sides of about 130 meters. In the middle of it, there is a square building with sides of 48 meters, which may have been the citadel of the castle. From observing the architectural remains, it can be seen that there were 30 cells on each side of the castle and the cells had cradle-shaped arches. At present, there are a few undamaged cells left. The gate of the castle was located on the western side, and in the eastern part, there are remains of a waterway, the end of which is unclear. There was a tower in each corner of the castle and there were two relatively smaller towers on each side

of the castle (Afshar Sistani, 2002: 523). The existing building of Zij Manijeh has dimensions of 35.5 x 57 meters (probably the building had dimensions of 50 x 70 meters during its activity). The main materials used in this building are stone rubble and plaster mortar. During the excavation, scattered remains of bricks were found among the debris, but no trace of the use of bricks was found in the main architectural structure (Hosseinzadeh, 2013). In many important buildings of the Sassanid period, stone rubble with Saroj mortar has been used, such as Firouzabad Palace, Firouzabad Tower, and Qale Dokhtar (Huff, 1987: 329).

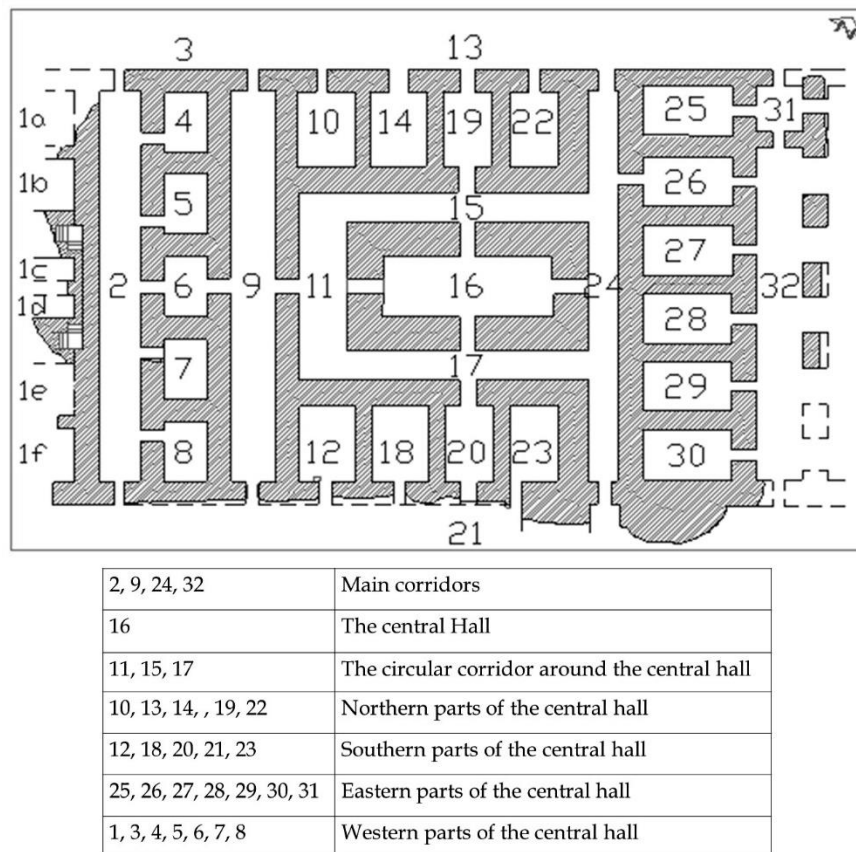

Figure 2: Building plan of Zij Manijeh

According to the investigations carried out by the explorers, the building space of Zij Manijeh is divided into 32 parts, and a number is considered for each part. One of the features of this building is the existence of multiple entryways inside, especially to the central core (rectangular hall), and the ease of access to this part even from outside the building. Each of the eight spaces and rooms in the north and south of the central room have separate entrances to the outside of the

building. One of the biggest parts of Zij Manijeh is the rectangular room (hall, no. 16), which is located in the central part of the building and has an entrance in the center of each side. It is surrounded by long and continuous corridors. It is possible to directly access this part from the western part through corridors and portals that are perpendicular to each other. Rooms 19 and 20 have entrances towards the center of the building (Figs. 1 & 2).

Remains of stucco have been found around room 16, but inside this room, no traces of decorations and plaster have been left and these decorations were transferred to this section from another place. Due to the presence of plaster covering in the lower rows of the walls, this part was probably covered with plaster. All findings (plaster, pottery, metal, and glass) around room 15 and the central hall (room 16) were found scattered. These works are now kept in the repository section of the Takiya Museum of Moāven al-Molk of Kermanshah. So far, no reliable report or document has been published. The plasters obtained from this collection are in the form of broken parts of plaster, and none of

the plasters were obtained in a complete and intact form. Their motifs include plant (main motif), geometric, animal, and mixed. No human motif has been seen in any of the plaster decorations (Fig. 3-1). The motifs of the Sassanid period plasters had more symbolic and religious value and included plant, animal, and human designs (Azarnoush, 1994: 93). Due to the similarity of the stucco motifs of Zij Manijeh with buildings such as Ashur Palace, Ctesiphon, Yazdgerd Castle, and Zahak Castle belonging to the Sassanid period, it can be assumed that this building belongs to the Sassanid era or the early Islamic era (Fig. 3-2).

Figure 3: (1) Decorative plasterwork, Sassanid period, Ctesiphon (Ghirshman, 1991: 189), (2) Plasterwork, the pattern of tangled plants, Zij Manijeh (photo by the author).

The pottery found at this site was semi-complete and complete (intact) and included functional containers such as bowls, water jugs, and plates. Among the containers with handles, there are more jugs. The metal objects obtained include a tallow burner, which is one of the few metal works obtained from this site. Four samples of glass perfumes were obtained, three samples have decorations (geometric patterns) and another sample is dark green and simple (no decoration). These types of vessels were made by free-blowing methods, which is one of the most used decorative methods of the Parthian and Sassanid periods (Fig. 4). Besides, there were several objects including broken handles of dishes and crushed objects mainly made of glass and pottery among findings.

Based on the excavations carried out in the Zij Manijeh building, the remains of the layers of the lower levels of the building can be considered to belong to the late Sassanid period. Probably, the

building was inhabited during the Islamic era with a few changes in the way it was used. The obtained cultural artifacts and remains include mainly pottery remains belonging to the Ilkhanid period and shortly after. According to the obtained evidence, the Zij Manijeh building was used temporarily from the beginning of the Islamic era to the Qajar era. Its effects were left on the walls and ceilings. Further, scattered traces of burials were found next to movable objects and the remains of ovens and stoves, which date back to the Qajar era.

Considering the location of the Zij Manijeh building in Sarpol-e Zahāb and the existence of buildings such as Khosrow's mansion, Taq-e Gara, Zij Anzal, and Chahar Qapu in the western region of Iran in Qasr-e Shirin, Taq-e Bostan, Khosrow Parviz's hunting ground in Kermanshah, and the existence of numerous inscriptions from the Lullubi period, this area has always been the attention of kings. Especially in

the Sassanid period, the Zagros region was always considered a resort and hunting ground of the Sassanid kings, due to the existence of fruit gardens and abundant and diverse vegetation in this area (Ibn Hawqal, 1985: 103). In addition, this area has received special attention due to its location on the Silk Road and the presence of commercial exchanges. For this reason, many

palaces and castles, including Zij Manijeh, were built on this important route. Although the exact date of construction of the fort is not known, the construction of the building, especially the style of the gates, arches, and the covering of the roofs, shows that Zij Manijeh was probably built in the last century of the Sassanid period.

Figure 4: (1) Green perfume bottle with a transparent body (Jenkins, 1986: 15), (2) Perfume bottle uncovered from Zij Manijeh, the repository of Moāven al-Molk Museum, Kermanshah (photo by the author).

Conclusion

Due to the architectural features (plan and area), location, and features of several known observatories (Maragheh Observatory and Ulugh Beg Zij), it can be said that the Zij Manijeh building could not have been an observatory. According to the architectural characteristics of the Sassanid period, with stone and brick materials, the use of arches, and Chahartaqi (having four arches), as well as comparison with some buildings of the Sassanid period, it can be attributed to the Sassanid period. By comparing the works of the Sassanid period, we find that the buildings of this period are very similar in terms of architectural features, and their distinguishing factor is mostly in the way of decorations and details. However, due to the lack of complete research and the lack of detailed reports and information, this is only a relative chronology and this chronology may change with further studies. According to the plan of the

building, the characteristics and style of architecture, the artifacts and objects obtained, and the location, it is most likely that Zij Manijeh was a midway castle or resort and was mostly used as a place for recreation and hunting.

References

- Afshar Sistani, I. (2002). *Kermanshah and its ancient civilization*. Tehran: Nagaristan-e Ketab Publishing House (in Persian).
- Azarnoush, M. (1994). *The Sasanian Manor House at Hajiabad, Iran*. Italia: East and West.
- Beheshti, M., & Qayyumi Bidhandi, M. (2009). *Dictionary of Iranian architecture in Persian references*. Tehran: Farhangistan Art Publishing House (in Persian).
- Ghirshman, R. (1991). *Iranian art during the Parthian and Sassanid eras*. Translated by B.

Farahvashi. Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company (in Persian).

Hosseinzadeh, M. (2013). *The report of Zij Manijeh excavations*. Cultural Heritage Documentation Center of Kermanshah Province and Karand County (unpublished) (in Persian).

Huff, D. (1987). Architecture II Sassanian Period. *Encyclopaedia Iranica*, Vol. II, Routledge & Kegan Paul, London and New York, 329-334.

Ibn Hawqal (1985). *Ibn Hawqal's travelogue in Iran*. Translated by J. Shaar. Tehran: Amir Kabir Publications (in Persian).

Jenkins, M. (1986). *Islamic glass, the metropolitan museum art*. Metropolitan Museum of Art.

Kiyani, M. Y., and Kleiss, V. (1994). *Iranian caravanserais*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance (in Persian).

Moein, M. (2004). *Certain Persian culture*. Tehran: Amir Kabir (in Persian).

Sarfaraz *et al.* (1968). *The archaeological research team of the fifth province, Kermanshah*. Kermanshah: Cultural Documentation Center (in Persian).

پیام باستان‌شناس

شاپا چاپی: ۲۰۰۸-۴۲۸۵

شاپا الکترونیکی: ۹۸۸۶-۲۹۸۰

دوره ۱۴، شماره ۲۶، بهار و تابستان ۱۴۰۱

معرفی و تحلیل بنای زیج منیژه سرپل ذهاب

الهام سهاکی^۱، یعقوب محمدی‌فر^۲
DOI: 10.30495/peb.2022.699728

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۵/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۴/۷

چکیده

بناهای بسیاری در سرزمین پهناور ایران وجود دارد که از جهت گاهنگاری و کاربری دارای مشکل‌اند، زیج منیژه از جمله این بناهاست که در نزدیکی سرپل ذهاب کرمانشاه واقع شده و نظرات گوناگون در مورد آن ابراز شده است. این بنا، بنایی سنگی با ملات گچ است که ابعاد آن ۳۵/۵×۵۷ متر و با پلان مستطیل شکل است. تاکنون هیچ گزارشی و مطالعه دقیق در مورد این اثر به چاپ نرسیده است. برخی از محققین در اشاراتی گذرا این بنا را کاروانسرای دوره ساسانی قلمداد نموده، برخی دیگر کوشک و تعدادی رصدخانه را به عنوان کاربری بنا ذکر کرده‌اند. در این پژوهش، کلیه مدارک موجود و اشارات تاریخی گردآوری گردید و اساس کار بر فعالیت‌های میدانی متمرکز گردید و بنا به دقت از نظر پلان، مصالح و دیگر ویژگی‌ها بررسی و مطالعه شد. هدف از این پژوهش، مشخص نمودن کاربری بنا با توجه به شواهد برجایمانده از آن و مقایسه بنا با سایر بناهای مشابه از لحاظ ویژگی و سبک معماری می‌باشد. از مهم‌ترین نتایج این پژوهش پیشنهاد کاربری این بنا به عنوان یک کوشک یا کاخ کوچک و اتراقگاه موقت است.

واژگان کلیدی: زیج منیژه، سرپل ذهاب، کاروانسرا، کوشک، رصدخانه.

* **استاد:** سهاکی، الهام، محمدی‌فر، یعقوب (۱۴۰۱). معرفی و تحلیل بنای زیج منیژه سرپل ذهاب. *پیام باستان‌شناس*، ۱۴ (۲۶)، ۷۷-۹۵.

^۱ دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده است. نویسنده مسئول:

elham.sahaki@gmail.com

^۲ استاد گروه باستان‌شناسی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان.

مقدمه

روش تحقیق

در مورد بنای زیچ منیژه تاکنون مطالعات باستان‌شناسی دقیقی انجام نشده است، تنها در برخی گزارش‌های هیئت‌های بررسی، اشارات مختصری شده که متأسفانه این گزارش‌ها نیز در دسترس محققین و پژوهشگران نمی‌باشد. در سال‌های ۴۷-۱۳۴۶ هیئتی متشکل از علی اکبر سرفراز، محمدرحیم صراف و اسماعیل یغمایی‌زاده، باستان‌شناسان وقت، بنای مذکور را مورد بررسی قرار داده‌اند. هیئت بنای مذکور را متعلق به دوره ساسانی منسوب نمود (سرفراز و دیگران، ۱۳۴۷). پس از آن ولفرام کلایس اقدام به ترسیم پلانی از این بنا نموده است، وی بنای مذکور را کاروانسرای منسوب به دوره ساسانی دانست (کیانی و کلایس، ۱۳۷۳: ۵۱۵). یوسف مرادی نیز در سال ۱۳۸۵ به همراه هیئتی اقدام به کاوش در این بنا نموده و طرح مرمتی در مورد بنا تهیه کرد که گزارش این کاوش منتشر نشده و متأسفانه اطلاعاتی از آن در دسترس نیست (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه).^۲

هدف این تحقیق، معرفی بنای زیچ منیژه سر پل ذهاب است که شامل موقعیت قرارگیری بنا، ویژگی‌های معماری، گاهنگاری نسبی و تحلیل بنا جهت مشخص نمودن کاربرد بنا، ویژگی‌ها و سبک معماری است. همچنین سعی شده تا با استفاده از یافته‌های منقول (ظروف سفالی، آثار فلزی، ظروف شیشه‌ای، قطعات گچبری) و غیر منقول (بقایای معماری، تزیینات معماری، تزیینات، تنور، کوره و...) و با مقایسه این بنا با آثار مشابه پی به کاربری بنا و قدمت برد. باتوجه به عدم تکمیل پژوهش‌ها و نبود اطلاعات و گزارش‌های دقیق در مورد این بنا در مورد کاربری و دوره نمی‌توان نظر قطعی ارائه نمود.

روش مورد استفاده در این پژوهش بررسی میدانی است که شامل حضور در محل، بررسی، عکس برداری و مستندنگاری می‌باشد. سپس، به طبقه بندی اطلاعات پرداخته و از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و جمع‌بندی اطلاعات در نهایت به تحلیل پرداخته شده است. لازم به یادآوری است که با توجه به عدم دسترسی به گزارش‌های کاوش پیشین این مجموعه، اطلاعات در زمینه بنای مورد پژوهش ناقص می‌باشد و نگارنده فقط به بخشی از مواد مورد مطالعه دسترسی یافته است.

موقعیت جغرافیایی

بنای زیچ منیژه در ۱۳۰ کیلومتری شهرستان کرمانشاه، و ۱۵ کیلومتری شهرستان سر پل ذهاب و در حدود ۵ کیلومتری بنای تاق گرا واقع شده است (شکل ۱). این بنا در روستای پاتاق، دهستان بشیوه در بخش مرکزی شهرستان سر پل ذهاب واقع است. بنا در مجاورت روستای پاتاق و در میان باغ‌ها و حد فاصل منازل مسکونی تا مسیر عبور رودخانه ماراب که از سرابی با همین نام سرچشمه می‌گیرد، قرار دارد. پیرامون بنا با توجه به وجود آب، چند آسیاب سنتی مخروطی با تنورهایی به ارتفاع حداقل ۴ متر در میان باغ‌ها گرفته است و از شاخص‌ترین آثار پیرامون این بنا می‌توان به مسیر جاده باستانی ابریشم و بنای تاق گرا اشاره نمود. این بنا در سال ۱۳۸۴ توسط سازمان میراث فرهنگی به شماره ۱۳۳۱۰ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید (آرشیو میراث فرهنگی استان کرمانشاه).

معنای واژه زیچ

«زیچ معرب زیگ است و آن کتابی باشد که منجمان احوال و حرکات افلاک و کواکب را از آن معلوم کنند...»

^۲ با توجه به سوابق کاوش به بخشی از مواد مورد مطالعه دسترسی پیدا کرده‌ام و متأسفانه هیچ گزارشی وجود ندارد.

زمین‌های پیرامون است. این بنا از قسمت‌های شرقی و غربی دچار آسیب‌دیدگی شده و این امر به دلیل استفاده اهالی از مصالح به کار رفته در بنا است. این عامل، سبب محدودیت عرصه بنا شده است.

بنای موجود زیچ منیژه دارای ابعاد $۳۵/۵ \times ۵۷$ متر می‌باشد (احتمالاً بنا در دوران آبادی ابعادی در حدود ۵۰×۷۰ متر داشته است). بنا متشکل از اتاق‌های متعدد و راهروهای سراسری است و در بخش مرکزی آن تالار مستطیل شکل به ابعاد $۶ \times ۴/۸$ متر وجود دارد. در هر ضلع تالار مرکزی درگاهی به عرض $۱/۲۰$ متر و طول $۱/۷۰$ متر ایجاد شده است. این درگاه‌ها در ۴ طرف تالار ایجاد شده‌اند. از طریق درگاه‌ها می‌توان به دالان محیطی (راهروها) دسترسی پیدا کرد. هر یک از درگاه‌ها، دارای قوس به شکل سوراخ کلید است و با مصالح لاشه سنگ ساخته شده است (شکل ۲).

عمده مصالح به کار رفته در این بنا، لاشه سنگ و ملات گچ است. در جریان کاوش به صورت پراکنده، بقایای آجر در بین آوارها به دست آمد. ولی هیچ اثری دال بر به کارگیری آجر در ساختار اصلی معماری به دست نیامد (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه و شهرستان کرند). احتمالاً این مصالح توسط ساکنین موقت و کوچ‌نشینان از پیرامون بنا به داخل بنا منتقل شده است. پیش از آغاز فعالیت‌های سازمان میراث فرهنگی جهت حفاظت بنا، بخش‌های آباد زیچ منیژه از سوی روستاییان به عنوان محل نگهداری دام و ذخیره علوفه مورد استفاده بوده است. به واسطه عدم تکمیل پژوهش‌ها نمی‌توان درباره ابعاد کامل بنا اظهار نظر کرد.

شیوه چیدن سنگ‌ها به روش چینه‌ای است. در این شیوه، هر نمای دیوار به صورت مستقل چیده شده و سپس درون دیوار با لاشه سنگ و ملات گچ پر شده است. در این روش، پس از چیدن سه ردیف سنگ افقی و منظم، فاصله بین بند سنگ چین‌ها، منظم شده و در ارتفاع حدود ۶۰

و به مناسبت آن، نام علمی است در اصول احکام علم نجوم و هیئت که تقویم از آن استخراج کنند. همچنین، زیچ قانون تنجیم است که در جداول آن اوضاع کواکب و خطوط طولی و عرضی که در آن مقادیر حرکات مراکز کواکب باشد و حرکات تدابیر و اوجات معلوم می‌کنند. آن، کتابی است که از او تقویم استخراج کنند. معرب زیچ... تعیین احوال و حرکات ستارگان و محاسبه نجومی و جدولی که از آن به حرکات سیارات معرفت یابند (معین، ۱۳۸۳: ۱۷۶۹).

توصیف کلی زیچ منیژه و ویژگی‌های معماری آن

زیچ منیژه یا قلعه منیژه در جنوب شرقی کل داوود در ابتدای دشت قلعه شاهین قرار دارد، در روزگار آبادانی، قلعه به شکل مربع که هر ضلع آن در حدود ۱۳۰ متر بوده، احداث شده است. در وسط این محوطه ساختمان مربع شکل دیگری که شاید ارگ قلعه بوده است به ابعاد ۴۸×۴۸ متر ساخته شده که هنوز بقایای آن وجود دارد. از مشاهده بقایای این آثار می‌توان دریافت که در هر ضلع قلعه ۳۰ حجره وجود داشته و حجره‌ها دارای تاق‌های گهواره‌ای شکل بوده‌اند و هم‌اکنون چند حجره نسبتاً سالم باقی مانده است. دروازه قلعه در ضلع غربی قرار داشته است و همچنین در ضلع شرقی بقایای آبرویی هنوز باقی است که انتهایش نامشخص است. در هر زاویه قلعه، یک برج وجود داشته و در بین دو برجی که بر روی هر ضلع قلعه قرار داشته است، دو برج نسبتاً کوچک تر ساخته بوده‌اند (افشار سیستانی، ۱۳۸۱: ۵۲۳).

بنای زیچ منیژه که امروزه نسبتاً سالم باقی مانده است در جهت شرقی-غربی و پلان مستطیل شکل ساخته شده و در حدود ۲ متر از سطح زمین‌های پیرامون ارتفاع دارد. با توجه به موقعیت و شکل پستی و بلندی‌های زمین‌های پیرامون بنا، احتمالاً در محل اصلی بنا پشته‌ای طبیعی وجود داشته و به همین دلیل بنای زیچ منیژه بلندتر از سطح

دارای یک ورودی است. پیرامون آن با راهروهای بلند و ممتد احاطه شده است. دسترسی مستقیم به این قسمت از بخش غربی و از طریق راهروها و درگاه‌های عمود بر هم که در یک راستا قرار گرفته‌اند، ممکن است. اتاق‌های ۱۹ و ۲۰ ورودی‌هایی به سمت مرکز بنا ایجاد شده است. در پیرامون اتاق ۱۶ بقایایی از گچ بری به دست آمده است، اما در درون این اتاق، تاکنون آثاری از تزیینات و گچ بری بر جا نمانده و احتمالاً این تزیینات از مکان دیگری به این بخش منتقل شده‌اند. با توجه به وجود پوشش گچ در رج‌های زیرین دیوارها، احتمالاً این قسمت دارای پوشش گچ بوده است (شکل ۴).

یکی از قسمت‌های متفاوت بنا از لحاظ معماری، بخشی است که با شماره ۳۱ مشخص شده است. این فضای معماری به شکل اتاقی با پلان مربع شکل است. این قسمت، تنها اتاق مربع شکل در مجموعه بنای زیچ منیژه است و دارای ۴ ورودی با درگاه‌های قوسی شکل می‌باشد و کاملاً مشابه چهارتاقی است. این چهارتاقی، راه دسترسی به اتاق ۲۵ نیز می‌باشد. این اتاق از سمت شمال به بیرون مجموعه، از غرب به یک اتاق مستطیل شکل (شماره ۲۵)، از جنوب به فضای رواق مانند (شماره ۳۲) و از شرق به فضایی شبیه به سالن و یا راهرو بلند محدود می‌شود. فضای شماره ۳۲ نیز از لحاظ ساختار معماری با دیگر فضاها تفاوت دارد. این بخش فضایی رواق مانند دارد که در قسمت شرق بنا فضاهایی به آن پیوسته است. این عامل سبب شده که ارتباط بین فضاها به سهولت انجام پذیرد (شکل ۴).

در بخش جنوبی بنا که به وسیله عوامل انسانی دچار آسیب‌های فراوان شده، هاوون‌هایی مشاهده می‌شود که احتمالاً توسط گروه‌های کوچ‌رو و استقرارهای موقت به خصوص در دوره ایلخانی و پس از آن مورد استفاده بوده است. در این بخش، بقایایی از دیوارها که با ملات لاشه سنگ و ملات گل ساخته شده بودند، به دست آمد که فضایی شبیه به اتاق‌های کوچک ایجاد کرده بود. متأسفانه

سانتی‌متر، خط ترازوی مشخص ایجاد شده و در نهایت سطح دیوار به شکل افقی و ممتد می‌شود. این شیوه دیوارچینی در بسیاری از بناهای منطقه از جمله قلعه یزدگرد و سراب مورت نیز دیده می‌شود.

تاق‌های به کار رفته در بنای زیچ منیژه از نوع تاق آهنگ بوده و از این تاق‌ها برای پوشش سقف استفاده شده است. نحوه ایجاد قوس‌ها به این شکل است که پس از ساخت دیوارها به روش چینه‌ای، حفره‌هایی را در دیوارها ایجاد می‌کردند، حفره‌ها را در پاکار (جایی که تاق شروع می‌شود) ایجاد می‌کردند و سپس داربست را در حفره‌ها که با فواصل منظم (هر حفره دارای حدود ۳۰ سانتی‌متر قطر است و موازی با آن حفره‌ای در دیوار روبرو وجود دارد) ایجاد شده بود، قرار می‌دادند و اقدام به ایجاد تاق می‌کردند. بقایای داربست به کار رفته جهت ایجاد تاق در رج اول، بالاتر از پاکار قوس دیده می‌شود. مشابه این شیوه تاق‌زنی در دیگر بناهای تاریخی سر پل ذهاب از جمله در زیچ انزل، قلعه شاهین و بخش‌هایی از عمارت خسرو در قصر شیرین و نیز در فیروزآباد فارس دیده می‌شود. یکی از ویژگی‌های بنای زیچ منیژه، حفره‌ها (نورگیرها) است که به صورت موازی درون قوس تاق‌ها ایجاد شده که احتمالاً برای پوشش سقف بنا ایجاد گردیده است.

طبق بررسی‌های انجام گرفته، فضاهای بنا را به ۳۲ بخش تقسیم کرده‌اند و برای هر قسمت شماره‌ای در نظر گرفته‌اند. از دیگر ویژگی‌های این بنا، راه‌های ورود متعدد به داخل بنا و به ویژه هسته مرکزی (تالار مستطیل شکل) و سهولت دسترسی به این بخش حتی از خارج بنا است، به گونه‌ای که هشت فضا و اتاق موجود در شمال و جنوب اتاق مرکزی هر کدام به صورت جداگانه، ورودی‌هایی به خارج از بنا دارند (شکل ۴).

یکی از بزرگ‌ترین قسمت‌های موجود در زیچ منیژه، اتاق (تالار) مستطیل شکلی (موسوم به اتاق شماره ۱۶) است که این فضا در بخش مرکزی بنا واقع شده و در مرکز هر ضلع

متفاوت دیده می‌شود. یکی از برج‌ها به شکل مدور و برج دیگر به شکل مربع می‌باشد. احتمالاً ورودی بنا به دلیل وجود این دو برج که موجب کنترل بیشتر بر ورود و خروج افراد می‌شده، در این قسمت بنا بوده است. همچنین وجود فضای کوچک هشتی مانند که از سه قسمت بسته و از یک سو باز می‌باشد نیز می‌تواند دلیل دیگری برای این احتمال باشد (شکل ۴).

اتاق شماره ۶ فضایی شبیه به هشتی دارد. این اتاق از طریق اتاق شماره ۹ و اتاق ۱۱ به مرکز بنا (اتاق ۱۶) راه دارد. در اتاق شماره ۱۸ و اتاق شماره ۲۳ بقایای اسکلت به دست آمد که در کنار اسکلت‌ها، آثاری از تنور نیز به دست آمد. در اتاق‌های شماره ۱۹ و ۲۲ نیز بقایایی از تنور به دست آمده است.

لازم به ذکر است که در اتاق ۱۵ نیز به صورت پراکنده، قطعات گچ بری به دست آمده است که در مورد مکان حقیقی قطعات گچ بری نمی‌توان نظر قطعی داد زیرا، به صورت پراکنده به دست آمده و مکان خاصی ندارند. اشکال این گچ بری‌ها، شامل قطعات تمام برجسته، نیم‌برجسته، تابلوهای گچی مدور و چارگوش با نقش ماهی‌های حیوانی، گیاهی، هندسی و ترکیبی است (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه و شهرستان کردند).

یافته‌های باستان‌شناختی

یافته‌های فرهنگی و باستان‌شناختی این مجموعه، شامل آثار معماری و یافته‌های منقول است. کلیه یافته‌های منقول (گچ بری، سفال، فلز و شیشه) پیرامون اتاق ۱۵ و تالار مرکزی (اتاق ۱۶) به دست آمده است (نمودار ۱)، هم‌اکنون در بخش مخزن موزه تکیه معاون‌الملک کرمانشاه نگهداری می‌شود و تاکنون هیچ گزارشی و سند معتبری از آن منتشر نشده است. گچ بری‌های به دست آمده از این مجموعه به شکل قطعات شکسته شده از یک گچ بری هستند و هیچ یک از گچ بری‌ها به صورت کامل

کاوش‌ها و تحقیقات در این قسمت، به صورت نیمه‌تمام باقی مانده است، این بخش از بنا و قسمت‌های حاشیه‌ای بنا به دلیل استفاده اهالی منطقه از مصالح معماری، بیشتر از قسمت‌های دیگر آسیب دیده و تخریب شده است.

البته قسمت غرب بنا هم از آسیب‌دیدگی مصون نمانده است. وجود نهر آب و گسترش باغ‌ها در این بخش سبب شده که در مورد محدوده و شکل ظاهری بنا نتوان نظر قاطع ارائه نمود. همچنین نفوذ آب و رطوبت سبب آسیب‌دیدگی پی سازه‌ها شده است. اما با این وجود می‌توان در این قسمت از بنا در امتداد دیوارهای پیرامون شش فضای معماری را مشاهده نمود که از این لحاظ با قسمت شرق بنا شباهت دارد. از بخش شمالی بنا یک سازه متفاوت به دست آمد که کاربری آن مشخص است. در این بخش، بقایای دو پلکان به دست آمد که با استفاده از این پله‌ها می‌توان به پشت‌بام راه یافت. بخش‌هایی از پله‌ها آسیب دیده اما بقایای ۳ پله، ۱ پاگرد و ۲ پله که امتدادش به سمت پشت بام است، بر جای مانده است.

از پلکان جنوبی نیز در مجموع، ۴ پله و ۱ پاگرد بر جای مانده است. معماران این مجموعه از فضای زیر پلکان‌ها بهره برده و اتاقک مستطیل شکل در این بخش ایجاد کرده‌اند. یکی از ویژگی‌های عمده معماری بنای زیچ منیزه وجود ۴ فضای عرضی و بلند (راهرو مانند) در بخش‌های مختلف بنا می‌باشد، که با توجه به امتداد بنا به‌ویژه در سمت شرق، احتمالاً در این قسمت نیز، چنین فضاهایی وجود داشته که در نقشه ارائه شده توسط «کلیس» نیز دیده می‌شود. این راهروها علاوه بر این که عامل ارتباط فضاها به یکدیگر هستند در بعضی قسمت‌ها مانند راهرو ۲۴ به عنوان بخشی از دالان شبیه به دالان طواف پیرامون فضای ۱۶ قرار گرفته‌اند. از طریق فضای ۲۴ که به شکل راهرو بلند است می‌توان به قسمت‌های شمالی و جنوبی خارج از مجموعه راه یافت. در دو سوی ورودی جنوبی راهرو شماره ۲۴ بقایای دو برج به اشکالی

جمله قلعه یزدگرد و قلعه ضحاک دیده می‌شود. مشابه این نقوش (گیاهی-هندسی) به ویژه طرح گیاهان پیچ در پیچ در دوران اسلامی نیز کاربرد داشته است. به طور کلی، نقوش گچ بری‌های به دست آمده از بنای زیج منیژه، جزء پرکاربردترین و رایج‌ترین نقوش ساسانی می‌باشند. از مواردی که می‌توان برای تعیین دوره نسبی بنای زیج منیژه ذکر کرد این است که نوع نقش گچ بری‌ها در دوره ساسانی با نقش مایه (نقوش) گچ بری به دست آمده از این بنا، با بناهایی نظیر کاخ آشور، تیسفون (شکل ۶-۱)، دشت ورامین (شکل ۶-۲)، بیشاپور (شکل ۶-۳)، قلعه یزدگرد (شکل ۶-۴) و قلعه ضحاک مشابهت دارد و می‌توان احتمال داد که بنا مربوط به دوران ساسانی یا اوائل اسلام باشد.

یافته‌های سفالی

سفال‌های به دست آمده از این مجموعه، به صورت نیمه کامل و کامل (سالم) به دست آمده‌اند و شامل ظروف مورد استفاده روزمره مانند کاسه، پیاله، تنگ و بشقاب است که از بین ظروف دسته‌دار ظروف کوزه‌ای (کوزه‌ها) تعداد بیشتری را تشکیل می‌دهند (جدول ۱).

آثار فلزی

اشیا فلزی به دست آمده از این مجموعه، شامل یک عدد پیه‌سوز می‌باشد که جزء معدود آثار فلزی به دست آمده از این بناست.

آثار شیشه‌ای

پنج نمونه عطردان شیشه‌ای از این مجموعه به دست آمده که سه نمونه آن دارای تزیینات (نقوش هندسی) بوده و یک نمونه دیگر به رنگ سبز تیره و ساده (فاقد تزیین) است. همچنین تعدادی شیء از جنس‌های مختلف (شیشه، سفال) که شامل دسته‌های شکسته شده ظروف و اشیا خرد

و سالم به دست نیامده است. نقوش آن‌ها شامل: گیاهی، هندسی، حیوانی و ترکیبی می‌باشد. عمده ترین نقش را نقوش گیاهی تشکیل می‌دهد. در هیچ یک از گچ بری‌ها، نقش انسانی دیده نشده است.

مقایسه و تحلیل یافته‌ها

گچ بری

عمده‌ترین نقوش گچ بری‌های زیج منیژه را نقوش گیاهی و هندسی و حیوانی تشکیل می‌دهند. برخی از این گچ بری‌ها، نقوش ترکیبی (گیاهی-هندسی) دارند (شکل ۵-۱). به طور کلی، هیچ یک از یافته‌های گچ بری بنای زیج منیژه دارای نقش انسانی نبوده‌اند و تنها نقش گچ بری به صورت حیوانی تصویر یک پرنده شبیه لک‌لک را نشان می‌دهد که در زیر پای پرنده، نقش گیاهان برگ‌هایی شبیه لیف خرما قرار دارد. بیشترین قسمت این قطعه گچ بری آسیب دیده و ادامه نقش آن مشخص نیست. سایر نقوش گیاهی و هندسی گچ بری‌های این بنا قابل مقایسه با اکثر بناهای پارتی و ساسانی می‌باشند. زیرا از نقوش رایج آن دوران (دوران ساسانی) مانند گیاهان پیچ در پیچ، طرح‌های صلیب شکسته (چلیپا) به صورت تکرار، نقش گیاهان شش پر در قطعات گچ بری این بنا نیز دیده شده است (شکل ۵-۲).

به‌ویژه نقوش هندسی مانند طرح‌های صلیب شکسته، لوزی، مربع و مستطیل شباهت‌های زیادی با نقوش هندسی زیج دارد. همچنین نقوش گچ بری‌های قلعه یزدگرد (نقوش گیاهی-هندسی) به‌ویژه طرح‌های صلیب شکسته به صورت تکرار شونده، قابل مقایسه با زیج است. نقوش از این قبیل مانند چلیپا و نقوش گیاهی در ایوان غربی کاخ آشور همچنین در آسیای صغیر و بین‌النهرین نیز جزو پرکاربردترین نقوش هستند. نقوش گیاهی با طرح‌های اسلیمی (گل‌های پیچ در پیچ) که در قطعات گچ بری زیج منیژه وجود دارد، در حاشیه ستون‌های بعضی مناطق از

هخامنشی است و از جمله معدود تأثیرات معماری هخامنشی بر ساسانی می‌باشد و در کمتر بنای ساسانی دیده شده است و همین امر عامل تمایز این بنا با بناهای نام برده می‌باشد.

شهر تیسفون و بنای مهم آن ایوان مدائن به عنوان یک اثر مهم حکومتی است. در بنای کاخ کسری یا ایوان مدائن با توجه به کاربری بنا از تزئینات در ساخت بنا استفاده زیادی شده است.

شاخص‌ترین مصالح مورد استفاده در دوره ساسانی، سنگ‌لاشه با ملات ساروج است که برای بسیاری از بناهای شاخص این دوره، مورد استفاده قرار گرفته است (کاخ فیروزآباد، برج فیروزآباد، قلعه دختر) (Huff, : 329). در حالی که در بنای تاق کسری مصالح معمولی یا خشت و سنگ تراش خورده کمتر مورد استفاده قرار گرفته است و نمای کاخ را نیز با بهره‌گیری از گچ و ساروج سفید می‌کردند و به این دلیل به بناهایی که از این شیوه معماری استفاده می‌کردند «اسپیدژ» می‌گفتند که در قلعه دختر، فیروزآباد، زیچ منیژه و عمارت خسرو از این تکنیک تزئین استفاده نشده است. همچنین در بنای ایوان مداین از نیم ستون‌ها در نما به عنوان تزئین و ایستایی طبقات به کار گرفته شده است که این ویژگی متأثر از معماری آشوری است. استفاده از نیم‌ستون در کاخ فیروزآباد، زیچ منیژه، قلعه دختر و سروستان مشاهده نشده است. همچنین بنای تاق کسری از لحاظ کاربری با سایر بناهای گفته شده متفاوت است، این بنا به عنوان یک اثر شاخص دوره ساسانی است و به دلیل عظمت آن و کاربری ویژه (دولتی حکومتی) با سایر بناها تفاوت عمده دارد.

دیدگاه‌های مختلف در مورد کاربری بنای زیچ منیژه

کاروانسرا

پژوهش‌های بیشتر در مورد کاربری بنا به عنوان کاروانسرا (کیانی - کلایس، ۱۳۷۳: ۵۱۵) تردیدهایی ایجاد نموده

شده بخشی از ظروف که عمدتاً از جنس شیشه و سفال هستند (جدول ۲).

مقایسه آثار معماری زیچ منیژه با سایر محوطه‌های ساسانی

با توجه به شباهت بناهای ساسانی از لحاظ ساختار کلی معماری، اما در موارد جزئی مانند کاربری و تزئینات، تفاوت‌هایی را می‌توان مشاهده نمود. عمارت خسرو مانند بنای زیچ منیژه در میان باغ و درختان واقع شده و به عنوان تفرجگاه و شکارگاه مورد استفاده بوده است (طبق گفته سفرنامه‌نویسان این منطقه از گذشته دارای پوشش گیاهی انبوه و درختان بسیار بوده است)، از لحاظ کاربری شبیه زیچ منیژه است (شکل ۷).

بنای سروستان نیز از لحاظ کاربری مانند بنای زیچ منیژه است و این بنا به عنوان کوشک یا کاخ مورد استفاده بوده است. در بنای ایوان کرخه از تالارهای تاقدار (راهروهای تاقدار) استفاده شده همچنین بالای هر قوس دریچه (نورگیر) ایجاد شده که این موارد در بنای زیچ منیژه نیز قابل مشاهده است. ایوان کرخه از لحاظ سبک معماری شباهت‌های زیادی به بنای زیچ منیژه دارد.

از ویژگی‌های تکنیکی قلعه دختر این است که ایوان‌های آن دارای تاق گهواره‌ای است و اتاق‌ها با گنبد پوشیده شده‌اند (گنبد‌های باز گشاده یا هورونو)، که این ویژگی در بنای زیچ منیژه دیده نشده است. کاربری قلعه دختر، دژ دفاعی و قلعه بوده که از این لحاظ با بنای زیچ منیژه، کاخ فیروزآباد و ایوان کرخه متفاوت است.

از ویژگی‌های مشترک بناهای سروستان، کاخ فیروزآباد، ایوان کرخه و ایوان مدائن استفاده از گنبد است که بر روی فضا (اتاق) مربع‌شکل ایجاد شده و این امر یکی از نوآوری‌های معماری ساسانی به شمار می‌آید. بنای زیچ منیژه فاقد این ویژگی است (شکل ۸ و ۹).

در بنای کاخ یا آتشکده اردشیر خوره در فیروزآباد، از تاقچه‌های تزئینی استفاده شده که به تقلید از سبک

امر به دلیل وجود باغ‌های میوه و پوشش گیاهی انبوه و متنوع این منطقه بوده است. همچنین این ناحیه به دلیل قرارگیری مسیر جاده ابریشم و وجود مبادلات تجاری مورد توجه ویژه است. و به همین دلیل کاخ‌ها و کوشک‌های زیادی در این مسیر پر اهمیت ساخته شد و بنای زیج منیژه به دلیل ویژگی‌ها و سبک معماری و قرارگیری در این مسیر به عنوان کاخ یا کوشک مورد استفاده بوده است. اگرچه زمان ساخت دژ دقیقاً مشخص نیست، اما ساخت و ساز بنا به ویژه سبک درگاه‌ها، قوس‌ها و همچنین، پوشش سقف‌ها نشان می‌دهد که زیج منیژه احتمالاً در سده پایانی دوره ساسانی بر پا شده است.

نتیجه‌گیری

بر اساس کاوش‌های انجام گرفته در بنای زیج منیژه، می‌توان بقایای لایه‌های سطوح زیرین بنا را متعلق به دوران اواخر ساسانی دانست. احتمالاً بنا در دوران اسلامی با اندکی تغییرات در نحوه استفاده و کاربری مورد سکونت قرار می‌گرفته است. آثار و بقایای فرهنگی به دست آمده شامل بقایای سفالینه‌هاست که سفال‌های دوران ایلخانی و اندکی پس از آن، فراوان‌ترین شواهد بر جای مانده در این مجموعه هستند. همچنین قطعات گچ بری منقوش از جمله نقوش گیاهی، هندسی و حیوانی دیگر یافته‌های این مجموعه می‌باشند.

با توجه به شواهد به دست آمده، بنای زیج منیژه از اوائل دوران اسلامی تا دوران قاجار به صورت موقتی مورد استفاده بوده است و آثار آن به صورت استقرارهای موقت و کوچک در پناه دیوارها و سقف‌ها بر جا مانده است. همچنین آثار پراکنده از تدفین در کنار اشیاء منقول و بقایای تنور و اجاق‌ها به دست آمده است که قدمت این شواهد فرهنگی به دوران قاجار باز می‌گردد. تا پیش از کاوش‌های اخیر سازمان میراث فرهنگی استان کرمانشاه، این بنا توسط ساکنین منطقه به عنوان آغل و انبار علوفه

است. از جمله این موارد می‌توان به پیدا شدن قطعات گچ بری و تزیینات که به صورت پراکنده در بخش‌هایی از بنا به دست آمده است، اشاره نمود. همچنین یکی از ویژگی‌هایی که دال بر عدم کاربری بنای زیج منیژه به عنوان کاروانسرا می‌باشد، ابعاد اتاق‌های بناست. اتاق‌ها در کاروانسرا حداکثر ۳×۴ و ۲×۳ است، و اتاق‌ها (حجره‌ها) از لحاظ طرح و پلان و کاربری شبیه یکدیگرند ولی با توجه به بزرگی و وسعت اتاق‌ها و ابعاد متفاوت آنها، این کاربری در زیج صدق نمی‌کند.

رصدخانه

عناصر معماری در رصدخانه‌ها عموماً شامل برج مرکزی، پلکان زیر ربع جداری و ربع جداری است، که این بخش‌ها در اکثر رصدخانه‌ها وجود دارند. اما بنای زیج منیژه فاقد این ویژگی است. پلان عموم رصدخانه‌ها دایره‌ای شکل بوده اما بر نقاط مرتفع بنا می‌شده‌اند، اما بنای زیج منیژه در میان روستای پاتاق واقع شده که این منطقه دارای پوشش گیاهی (درختان میوه و باغ) است. همچنین در رصدخانه‌ها از عناصر تزیینی به‌ویژه کاشی‌های رنگی مصور استفاده زیادی می‌شده است. اما تزیینات در زیج منیژه محدود بوده و فاقد این گونه تزیینات می‌باشد، همچنین بنا در تپه نیمه مرتفعی واقع شده که اطراف آن را درختان احاطه نموده‌اند.

کوشک و استراحتگاه خارج از شهر

باتوجه به قرارگیری بنای زیج منیژه در منطقه سرپل ذهاب و وجود بناهایی مانند عمارت خسرو، تاق گرا، زیج انزل و چهارقاپو در منطقه غرب ایران در قصر شیرین، تاق بستان، شکارگاه خسرو پرویز در کرمانشاه، عمارت خسرو در قصر شیرین تاق گرا و وجود کتیبه‌های متعدد از زمان لولوبی‌ها، این منطقه همواره مورد توجه شاهان بوده است. به‌ویژه در دوره ساسانی، منطقه زاگرس به عنوان تفرجگاه و شکارگاه شاهان ساسانی همواره مورد توجه بوده که این

کامبخش فرد، سیف الله (۱۳۷۹). *سفال و سفالگری در ایران از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر*، تهران: نشر ققنوس.

کیانی، محمدیوسف، کریمی، فاطمه (۱۳۶۴). *هنر سفالگری*، هنر اسلامی ایران، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

کیانی، محمدیوسف، کلایس، ولفرام (۱۳۷۳). *کاروانسراهای ایران*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

گیرشمن، رومن (۱۳۷۰). *هنر ایران در دوران پارت و ساسانی*، فره‌وشی، بهرام، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

محمدی، مریم، نیستانی، جواد، موسوی کوهپر، سیدمهدی، هژبری نوبری، علیرضا (۱۳۹۱). *مطالعه‌ی گونه شناسی، عناصر و اجزای معماری ایران در دوره ساسانی*. پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران. نامه باستان‌شناسی، ۱(۱)، ۸۳-۱۰۴.

مخزن موزه تکیه معاون الملک، کرمانشاه (۱۳۹۲). *معین*، محمد (۱۳۸۳). *فرهنگ فارسی معین ۶ جلدی*، تهران: امیرکبیر.

ناومان، رودلف (۱۳۸۲). *ویرانه‌های تخت سلیمان و زندان سلیمان*، نجد سمیعی، فرامرز، تهران: انتشارات و تولیدات فرهنگی.

ورجواند، پرویز (۱۳۵۶). *کشف مجموعه علمی رصدخانه مراغه*، یکی از معروف ترین مجموعه‌های علمی و نجومی شناخته شده در دنیای شرق، هنر و مردم، ۱۸۱، ۲-۱۵.

هرمان، جورجینا (۱۳۷۳). *تجدید حیات هنر و تمدن در ایران باستان*، مهرداد وحدتی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

Azarnoush, M. (1994). *The Sasanian Manor House at Hajjiabad*. Iran, Italia, East and West.

Carboni, S. (2001). *Glass from Islamic lands*. Thames & Hudson, London.

مورد استفاده بوده است. در این پژوهش در مورد کاربری بنا مطابق نام (زیچ منیژه) به معنای رصدخانه، مشخص شد که بر خلاف نام، بنا به عنوان زیچ به دلیل ویژگی‌های معماری (پلان، ابعاد و اندازه) همچنین موقعیت قرارگیری و مقایسه چند رصدخانه شناخته شده (رصدخانه مراغه و زیچ الغ بیگ) بنای زیچ منیژه نمی‌تواند کاربرد رصدخانه داشته باشد.

با توجه به سبک معماری در این تحقیق مشخص شد طبق ویژگی‌های معماری دوره ساسانی: مصالح لاشه سنگ و آجر، استفاده از تاق و تاق‌نما و چهارتاقی همچنین مقایسه با چند بنای دوران ساسانی، می‌توان قدمت آن را به دوره ساسانی نسبت داد، زیرا با مقایسه آثار دوره ساسانی در می‌یابیم بناهای این دوره از لحاظ ویژگی‌های معماری شباهت بسیار زیادی به یکدیگر دارند و عامل تمایز آنها بیشتر در شیوه تزیینات و موارد جزئی است. اما به دلیل عدم تکمیل پژوهش‌ها و نبود گزارش‌ها و اطلاعات دقیق، این گاه‌نگاری نسبی می‌باشد. با توجه به پلان بنا، ویژگی و سبک معماری، آثار و اشیاء به دست آمده و موقعیت قرارگیری، این بنا کاربرد کاخ (کوشک) میان‌راهی یا استراحتگاه داشته و بیشتر به عنوان مکانی برای تفریح و شکار مورد استفاده بوده است.

منابع

افشار سیستانی، ایرج (۱۳۸۱). *کرمانشاهان و تمدن دیرینه آن*، ج ۲. تهران: انتشارات نگارستان کتاب.

آرشو میراث فرهنگی استان کرمانشاه و شهرستان کرند (۱۳۹۱).

زارعی، محمدابراهیم (۱۳۸۹). *آشنایی با معماری جهان*، تهران: نشر فناوران.

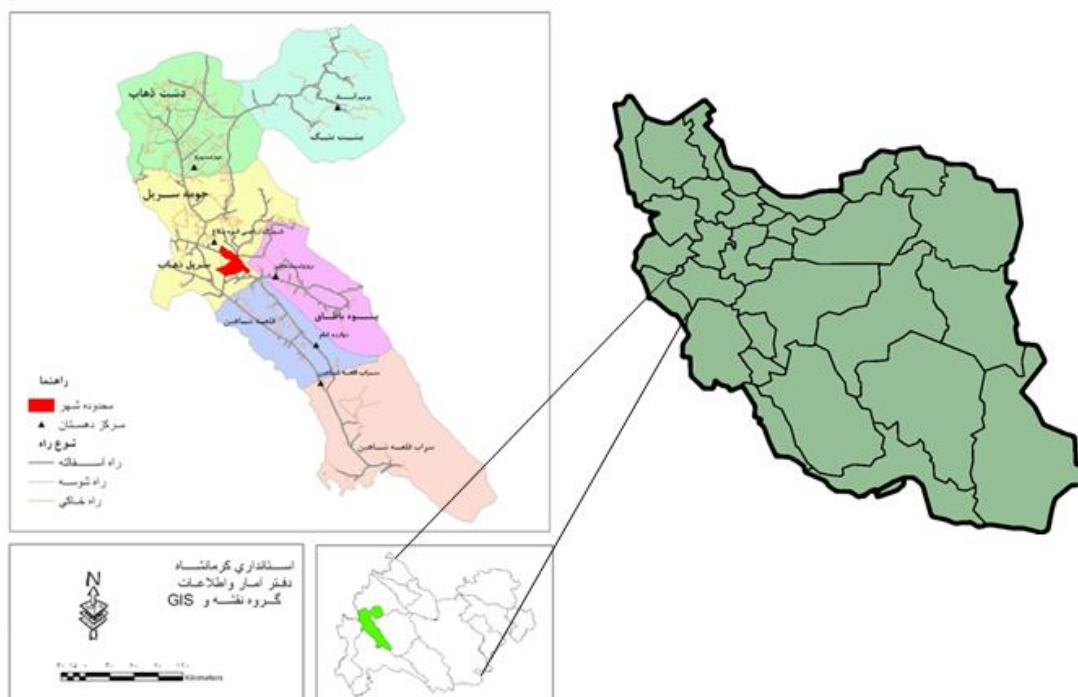
فوندر اوستن، هانس‌هیننگ و رودلف ناومان (۱۳۷۳). *تخت سلیمان*، فرامرز نجد سمیعی، سازمان میراث فرهنگی.

Ghirshman, R. (1944). La tour de Nourabad. Étude sur les temples iraniens anciens. *Syria*, 175-193.

Huff, D (1987). *Architecture II Sassanian Period*. Encyclopaedia Iranica, Vol. II, Routledge & Kegan Paul, London and New York, pp. 329-334

Jenkins, M. (1986). *Islamic Glass*. The metropolitan museum art.

ضمایم

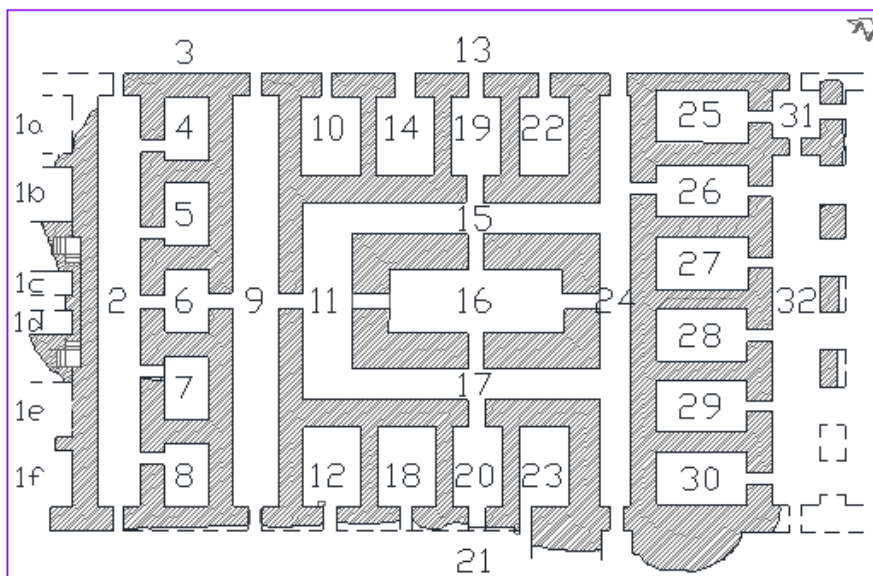
شکل ۱: نقشه ایران و موقعیت استان کرمانشاه در آن، موقعیت سرپل ذهاب در استان کرمانشاه (اینترنت).

شکل ۲: روستای پاتاق- بنای زیچ منیژه

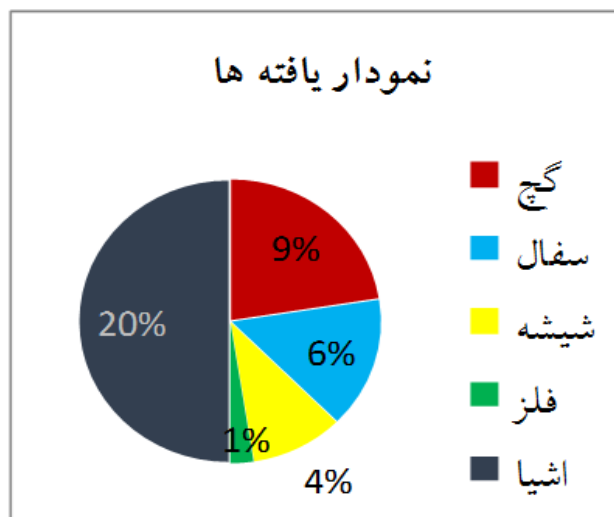

شکل ۳: سایت پلان بنای زیج منیزه (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه).

۲-۹-۲۴-۳۲	راهروهای اصلی
۱۶	تالار مرکزی
۱۵-۱۱-۱۷	دالان طواف اطراف تالار مرکزی
۱۰-۱۳-۱۴-۱۹-۲۲	بخشهای شمال تالار مرکزی
۱۲-۱۸-۲۰-۲۳-۲۱	بخشهای جنوب تالار مرکزی
۲۵-۲۶-۲۷-۲۸-۲۹-۳۰-۳۱	بخشهای شرق تالار مرکزی
۱-۳-۴-۵-۶-۷-۸	بخشهای غرب تالار مرکزی

شکل ۴: پلان بناهای محوطه زیج منیزه (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه).

نمودار ۱: نمودار درصد فراوانی یافته‌های فرهنگی منقول.

شکل ۵: (۱) گچ بری گیاهان در هم پیچیده، زیچ منیژه (عکس از نگارنده)، (۲) گچ بری با طرح نقوش صلیب به هم پیوسته قطعه گچ بری زیچ منیژه (عکس از نگارندگان).

۴

۳

۱

شکل ۶: (۱) گچ‌بری‌های تزئینی، دوره ساسانی، تیسفون (گیرشمن، ۱۳۷۰:۱۸۹).

(۲) گچ بری دوره ساسانی، دشت ورامین (گیرشمن، ۱۳۷۰:۱۸۹).

(۳) طرح نقوش تزئینی شاخ و برگ‌های در هم پیچیده، نیمه دوم سده سوم میلادی، بیشاپور (گیرشمن، ۱۳۷۰:۱۴۰)

(۴) نقش گل و بوته و چلیپای به هم پیوسته، قلعه یزدگرد (هرمان، ۱۳۷۳:۷۴).

جدول ۱: مقایسه و تحلیل ظروف سفالی سفال.

	
<p>سفال (پیه سوز)، مکشوفه از زیج منیژه (مخزن موزه معاون الملک کرمانشاه، عکس توسط نگارنده، ۱۳۹۲)</p> <p>تکنیک ساخت: چرخ ساز</p> <p>تزیینات: ساده</p>	<p>پیه‌سوز سفالی، گورخمره مبعده آناهیتای کنگاور (کرمانشاه)، دوره پارتی (کامبخش فرد، ۱۳۷۹: ۵۲۷)</p> <p>تکنیک ساخت: چرخ ساز</p> <p>تزیینات: ساده</p>
<p>شباهت: کاربرد، تکنیک ساخت، ظاهر</p>	

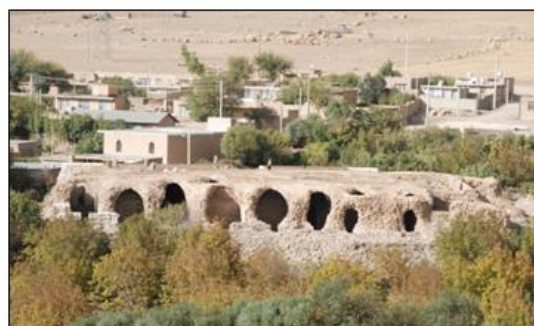
	
<p>بشقاب، مکشوفه از زیج منیژه</p> <p>تکنیک ساخت: چرخ ساز</p> <p>تکنیک تزیین: لعاب دار، دارای نقوش هندسی</p>	<p>بشقاب با تزیینات سیاه و آبی روی زمینه سفید لعاب‌دار، سده ۷ هجری</p> <p>ارتفاع: ۲۴/۲cm (کامبخش فرد، ۱۳۷۹: ۵۳۲)</p> <p>تکنیک ساخت: چرخ ساز</p>
<p>شباهت: کاربری، تکنیک ساخت، تکنیک تزیین، ظاهر</p>	

	
<p>تنگ، مکشوفه از زیج منیژه (آرشبو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۳۹۲)</p> <p>تکنیک ساخت: چرخ ساز</p> <p>تکنیک تزیین: لعاب دار، دارای نقوش هندسی</p>	<p>تنگ با نقش زرین فام، جرجان، اواخر قرن ۶ و اوایل قرن ۷ ه.ق (کیانی، کرمی ۱۳۶۴: ۲۴۰)</p> <p>ابعاد: ارتفاع: ۱۸ Cm، دهانه: ۸/۵ Cm</p> <p>تنگ از خمیر شیشه، پایه بلند، بدنه کروی، دهانه استوانه‌ای با دسته مستقیم</p> <p>تزیینات: دهانه و قسمت پایین تن، شامل طرح زنجیره‌ای و در قسمت میانی طرح طومار، داخل دهانه و روی دسته با نوشته ای به خط کوفی نقاشی شده است و بر روی دسته کلمه «الغر» با هفت بار تکرار نوشته شده.</p>
<p>شباهت: کاربری، تکنیک ساخت، نقوش تزیین، ظاهر</p>	

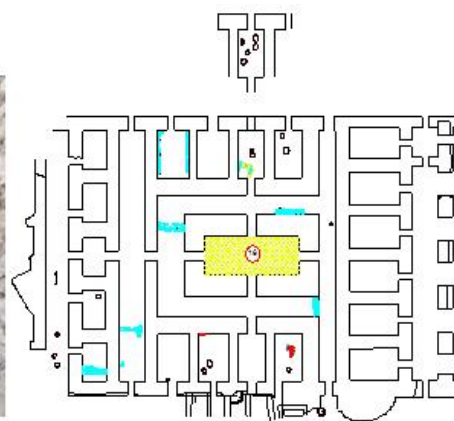
جدول ۲: مقایسه و تطبیق ظروف شیشه‌ای یافت شده از زیچ منیژه با سایر محوطه‌ها

	
<p>عطردان شیشه‌ای، مکشوفه از زیچ منیژه (مخزن موزه معاون الملک کرمانشاه، عکس توسط نگارنده، ۱۳۹۲)</p> <p>تکنیک ساخت: دمیدن آزاد</p> <p>تکنیک تزئین: افزوده، نقوش هندسی</p>	<p>بطری استوانه‌ای (عطردان) به رنگ قهوه‌ای تیره مات، دارای تزئینات به رنگ کرمی (Carboni, 2001: 316)</p> <p>ابعاد: قطر دهانه: ۲Cm، ارتفاع: ۹/۵Cm، وزن: ۲۷g</p> <p>تکنیک ساخت: دمیدن آزاد</p> <p>تکنیک تزئین: افزوده، هندسی</p>
<p>شباهت: کاربری، تکنیک ساخت و تکنیک تزئین و نقوش</p>	
	
<p>عطردان، مکشوفه از زیچ منیژه (مخزن موزه معاون الملک کرمانشاه، عکس توسط نگارنده، ۱۳۹۲)</p> <p>تکنیک ساخت: دمیدن آزاد</p> <p>تکنیک تزئین: افزوده</p>	<p>عطردان، قهوه‌ای تیره مات، دارای تزئینات به رنگ کرمی (Carboni, 2001: 312)</p> <p>تکنیک ساخت: دمیدن آزاد</p> <p>تکنیک تزئین: دمیدن آزاد</p> <p>تکنیک تزئین: افزوده</p>
<p>شباهت: کاربری، تکنیک ساخت، ظاهر، تکنیک تزئین و نقوش</p>	
	
<p>عطردان به رنگ سبز تیره، مکشوفه از زیچ منیژه (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲)</p> <p>تکنیک ساخت: دمیدن آزاد</p> <p>تزئینات: فاقد تزئین</p>	<p>عطردان، به رنگ سبز زیتونی مات دارای رگه‌های زرد کهربایی (Carboni, 2001: 155)</p> <p>ابعاد: طول: ۱۲cm، وزن: ۳۷/۸g</p> <p>تکنیک ساخت: دمیدن آزاد</p> <p>تزئینات: فاقد تزئین</p>
<p>شباهت: تکنیک ساخت، رنگ، ظاهر</p>	

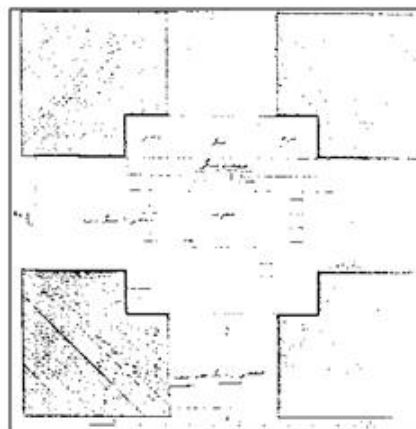
	
<p>عطر دان به رنگ سبز تیره، مکشوفه از زیج منیژه (آرشو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲)</p> <p>تکنیک ساخت: دمیدن آزاد</p> <p>تکنیک تزئین: افزوده</p>	<p>عطر دان، به رنگ سبز تیره با رگه‌های سفید (Carboni, 2001: 299)</p> <p>تکنیک ساخت: دمیدن آزاد</p> <p>تکنیک تزئین: افزوده</p>
شبهات: تکنیک ساخت، تزئینات	
	
<p>عطر دان، مکشوفه از زیج منیژه (مخزن موزه معاون الملک کرمانشاه، عکس توسط نگارنده، ۱۳۹۲)</p> <p>تکنیک ساخت: دمیدن آزاد</p> <p>تکنیک تزئین: تراش، نقوش هندسی</p>	<p>عطر دان، به رنگ سبز با بدنه شفاف (jenkins, 1986: 15)</p> <p>تکنیک ساخت: دمیدن آزاد</p> <p>تکنیک تزئین: تراش، نقوش هندسی</p>
شبهات: کاربری، شیوه ساخت، تکنیک تزئین، ظاهر	

شکل ۷: سمت راست، بنای زیج منیژه (آرشو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲)، سمت چپ، بنای کاخ خسرو، قصر شیرین، کرمانشاه (اینترنت).

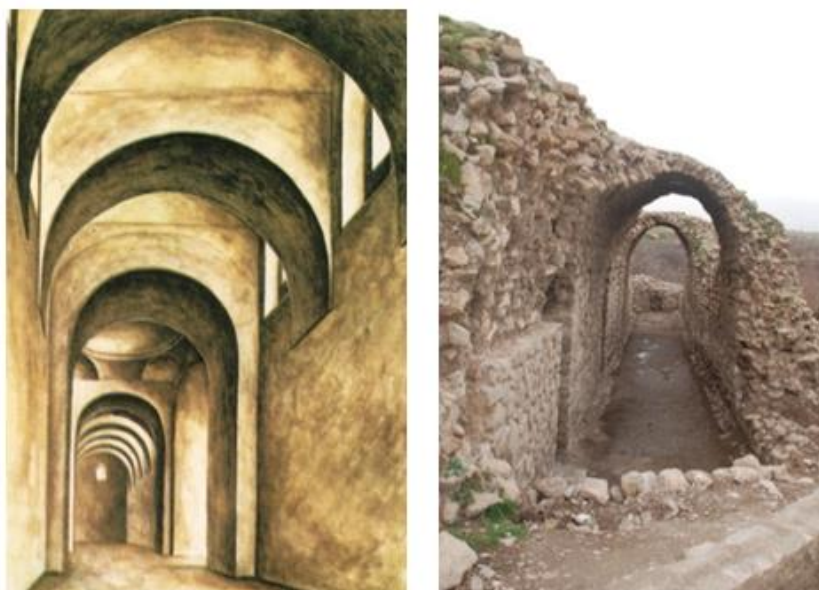
شکل ۸: پلان بنای زیچ منیژه، موقعیت اتاق ۱۶ (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲) بنای زیچ منیژه اتاق ۱۶ (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲).

شکل ۹: طرح و شکل پلان اتاق ۲، تخت سلیمان (ناومان، ۱۳۷۳:۴۵).

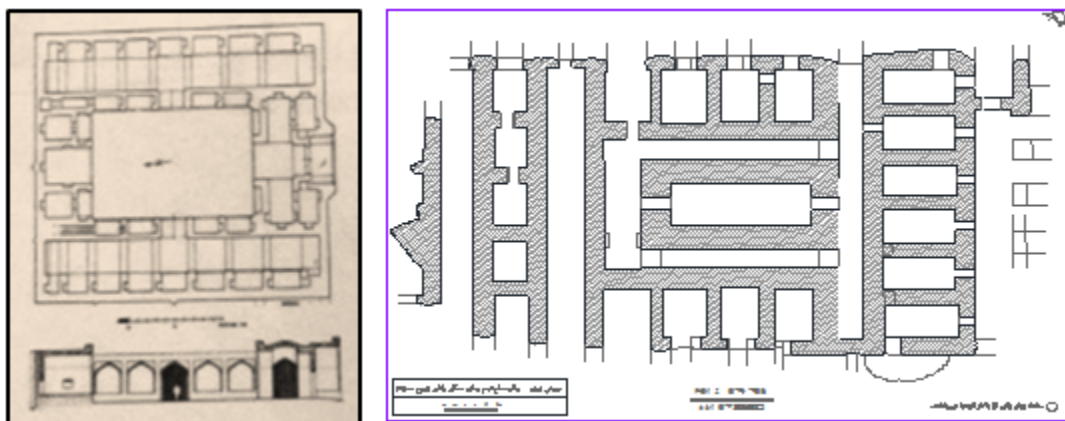
شکل ۱۰: ویژگی معماری سوراخ کلیدی ساسانی در بنای زیچ منیژه، سمت راست (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲) و تخت سلیمان، سمت چپ (هرمان، ۱۳۷۳:۱۳۰).

شکل ۱۱: راهروهای تاق‌دار زیچ منیژه، سمت راست (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲)، ایوان کرخه، سمت چپ (هرمان، ۱۳۷۳:۱۱۹).

جدول ۳: جدول مقایسه و تحلیل معماری محوطه زیچ منیژه و سایر بناهای ساسانی.

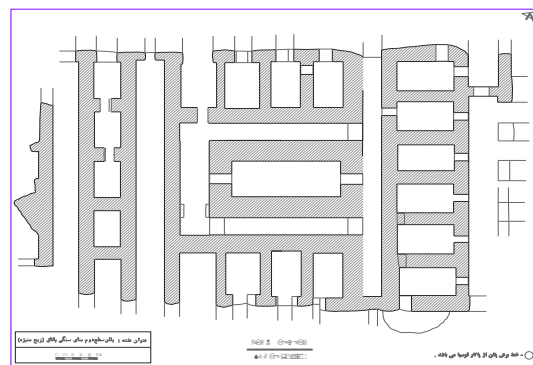
نام بنا	ویژگی معماری	شبهات (کاربری و ویژگی معماری)	تفاوت (کاربری)
زیچ منیژه	راهروهای بلند تاقدار - تالار مرکزی به شکل چهارتاقی و دالان طواف در پیرامون - اتاق‌های متعدد با کاربری متفاوت	عمارت خسرو (ویژگی معماری و کاربری) - ایوان کرخه - (ویژگی معماری و کاربری) سروستان (ویژگی معماری و کاربری) تخت سلیمان (ویژگی معماری) - بیشاپور	قلعه دختر (کاربری: دژ و بنای استحکامی-دفاعی) ایوان مداین (ارگ حکومتی)
قلعه دختر فیروزآباد	بهره‌گیری از تاقچه‌های تزئینی - گوشه سازی و سکنج ایجاد گنبد بر سطح چهارگوش	_____	ارگ حکومتی
ایوان مدائن	استفاده از نیم ستون همانند کاخ آشور	_____	ارگ حکومتی
تخت سلیمان	دروازه‌ها و درگاه‌های تاقدار - فضای چهارتاقی و دالان طواف	استفاده از درگاه‌های تاقدار و قوس‌های سوراخ کلیدی و فضای چهارتاقی	بنای مذهبی-حکومتی
ایوان کرخه	راهروهای تاقدار و نورگیر در سقف	راهروهای بلند تاقدار با دریچه نورگیر در سقف (کاخ و کوشک)	_____
بیشاپور	بخش چلیپا شکل - گنبد در مرکز بنا - اتاق‌های پیرامون گنبدخانه - تاقچه‌های تزئینی - تأکید بر ایوان به عنوان عنصر اصلی	بهره‌گیری از ایوان و اتاق‌های متعدد	بنای مذهبی-حکومتی
سروستان	اتاق چهارگوش با پوشش گنبدی - تالار پیرامون گنبد	بهره‌گیری از تالار و ایوان (کاخ و کوشک)	_____

شکل ۱۲: مقایسه پلان زیچ منیژه و کاروانسرای تینوش
 راست پلان بنای زیچ منیژه (آرشيو ميراث فرهنگي کرمانشاه، ۱۳۹۲) ابعاد و کاربری متفاوت اتاقها
 چپ پلان کاروانسرای تینوش (کیانی-کلايس، ۱۳۷۳:۵۳) ابعاد و کاربری یکسان اتاقها

جدول ۴: مقایسه زیچ منیژه با رصدخانهها

زیچ منیژه	رصدخانهها (زیچ الف بیگ و رصدخانه مراغه)
دارای راهروهای بلند تاقدار، اتاقهای با ابعاد متفاوت	دارای برج مرکزی، پلکان برج مرکزی، ریع جداری
پلان مستطیل شکل	پلان دایره ای شکل
موقعیت قرارگیری: دشت	موقعیت قرارگیری: نقاط مرتفع
استفاده محدود از عناصر تزئینی	استفاده زیاد از عناصر تزئینی (به ویژه رصدخانه مراغه)

شکل ۱۳: پلان زیچ منیژه (آرشيو ميراث فرهنگي کرمانشاه ۱۳۹۲) و مقایسه آن با طرح کاملی از پلکان و برج مرکزی رصدخانه مراغه (ورجاوند، ۱۳۵۶).